

Ante Bežen, Ivan Brlić (ur.),
**Velebitski ustanak. Zbornik
 radova**, Institut društvenih
 znanosti Ivo Pilar, Zagreb
 —Gospić, 2023.

Oni koji su sanjali hrvatsku državu očekivali su da će Hrvati u njoj moći slobodno njegovati svoj nacionalni identitet. No, stvaranjem hrvatske države pokazalo se da Hrvati nisu u stanju raskinuti s povijesnim stečevinama, koje među njima na životu održavaju sputavajući i hrvatstvu protivan, jugoslavenski identitet. Jedan od razloga ovoga nesklada pritisak je moćnih svjetskih čimbenika, koji zbog ideoloških razloga (uske povezanosti hrvatske nacionalne ideje s NDH), ne dopuštaju punu afirmaciju obilježja koja čine hrvatski identitet. Drugi razlog je kod mnogih Hrvata prisutan strah od odvajanja, koji kod njih uzrokuje stalnu krizu identiteta i zbog kojega oni, iako neki od njih nisu nikad živjeli u jugoslavenskoj državi, ni danas ne mogu sebe zamisliti izvan jugoslavenskog okvira. Ovaj nesklad nalazi se i u korijenu moderne hrvatske države, stvorene na tezi da u povijesnom razvoju jugoslavenstvo, barem u svojoj hrvatskoj inačici, nije bilo negacija, nego afirmacija hrvatske nacionalne ideje, te na toj tezi utemeljenoj politici hrvatske nacionalne pomirbe. U početku se državotvorne Hrvate uvjeralo da se politikom nacionalne pomirbe, kojom se naočigled utvrđivala legitimnost jugoslavenskog identiteta unutar hrvatskog naroda, »drugom« dijelu Hrvata daju tek koncesije kako tijekom Domovinskog ra-

ta ne bi otišli u šumu. Danas, kada je hrvatski javni prostor uglavnom u rukama »drugih« Hrvata, koji putem njega promiču isključivo vlastite identitetske vrijednosti, jasno je da su koncesije davane državotvornim Hrvatima. Kako su im one davane, tako im se danas i oduzimaju.

Hrvati danas na nacionalnoj razini slave odvajanje od Jugoslavije i stvaranje hrvatske države, no 22. lipnja slave i početak borbe protiv hrvatske države i stvaranja jugoslavenske države. Na ljestvici vrijednosti današnje hrvatske države jugoslavenska komunistička država vrijednija je od NDH, pa prema tomu današnjoj Hrvatskoj hrvatska nacionalna ideja nije vrhovna vrijednost te ona nije načelno protivna jugoslavenskoj državnoj ideji. Da je protivna, njoj bi bilo kakva Hrvatska bila bolja od bilo kakve jugoslavenske države, a pogotovo ako su obje države izjednačene u njegovanju liberalno-demokratskih standarda. Budući da nije načelno protivna jugoslavenskoj državnoj ideji, te budući da joj se NDH nalazi na dnu ljestvice vrijednosti, današnja hrvatska država nema interesa njegovati sjećanja ni na koji događaj koji je povezan s NDH, pa bio on uperen i protiv nedemokratskog i protuhrvatskog režima Kraljevine Jugoslavije. Sjećanje na takve događaje, ako su vrijedni spomena, odozdo njeguje sam hrvatski narod.

Jedan od takvih događaja je i tzv. Velebitski ustanak, pod kojim se nazivom podrazumijeva oružani napad grupe uniformiranih ustaša, potpomognutih domaćim simpatizerima, na oružničku postaju u Brušanima u okolici Gospića, u ranim jutarnjim satima 7. rujna 1932. godine. U

povijesti ustaške revolucionarne borbe ovaj je događaj predstavljao prvu i zadugu jedinu akciju izrazito vojnoga karaktera, koja je unatoč ograničenim rezultatima izazvala veliku pozornost inozemstva i snažnu reakciju jugoslavenskih vlasti. Ova je reakcija, koju je karakterizirao dug i sustavan teror nad ličkim, podgorskim i ravnokotarskim stanovništvom, među njima stvorila kolektivnu traumu, koja je unatoč institucijskom poticanju zaborava obiteljskom predajom prenesena do današnjih dana.

U modernoj Hrvatskoj sjećanje na ovaj događaj već dugi niz godina njeguje grupa ličkih entuzijasta, potpomognutih riječkim i zagrebačkim prijateljima, Katoličkom Crkvom, pravaški orijentiranim političkim strankama te lokalnom vlašću. Želja im je da ovaj događaj na hrvatskoj nacionalnoj razini bude prepoznat i službeno prihvaćen kao »prva oružana pobuna protiv jugoslavenskog velikosrpskog režima Kraljevine Jugoslavije,« odnosno kao simbol borbe Hrvata za slobodu, ostvarenu u modernoj hrvatskoj državi. Pretvaranje velebitske akcije u općehrvatski protujugoslavenski simbol ima konkurenciju u pobuni dijela hrvatskih pukovnija bivše austro-ugarske vojske, koja je izbila u Zagrebu 5. prosinca 1918., a o kojoj je 2018. godine objavljena knjiga s podnaslovom »Prva vojna akcija protiv jugoslavenske države.« Kada bi postojala minimalna spremnost hrvatskih vlasti da načelno osudi jugoslavensku ideju, Petoprosinac pobuna bi unatoč nejasno definiranim ciljevima i iako gotovo potpuno zaboravljena dobila njezinu podršku i bila bi ustoličena kao sim-

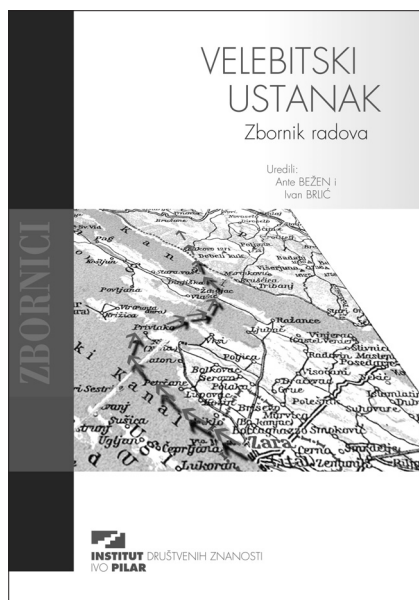
bol začetka protujugoslavenskog otpora, pogotovo jer njezini sudionici ne samo da nisu mogli biti povezani s ustaškom organizacijom, nego čini se da nisu bili povezani ni s političkim čimbenicima, iz kojih je ta organizacija kasnije niknula. Kako te spremnosti nema, protujugoslavenski prvoborački epitet spontano će ponijeti Velebitski ustanak, koji je imao jasan i čvrsto određen cilj stvaranja neovisne hrvatske države i o kojem je sjećanje u narodu još uvijek vrlo živo, sada već obavijeno i mitskom koprenom.

Dio spomenutog njegovanja sjećanja na Velebitski ustanak predstavlja i zbornik radova o ovom događaju, objavljen ove godine na temelju znanstvenog istraživanja, koje je krajem 2020. godine Grad Gospić naručio od Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu. U zborniku je šestoro autora (Mario Jareb, Zlatko Begonja, Hrvoje Čapo, Tatjana Tomaić, Zdenko Kuftinec i Ante Bežen), povjesničara ili zaljubljenika u povijest, pokušalo rasvijetliti različite strane ovoga događaja sa znanstvenog gledišta. Znanstveno gledište ovog zbornika, nastalog kao dio kulture sjećanja na Velebitski ustanak, za to isto sjećanje predstavlja i opasnost, jer je ono kadro ogoliti predmet, skinuti mu mitsku koprenu te mu time oduzeti simboličko značenje. No, naručitelji zbornika su svjesno ušli u taj rizik, polazeći od uvjerenja da zreo narod svoje simbole treba stvarati na istini, a ne na mistifikacijama.

Središnje mjesto u ovom zborniku zauzimaju dva članka povjesničara s Hrvatskog instituta za povijest i priznatoga stručnjaka za problematiku ustaškoga po-

kreta, Marija Jareba, čiji se duh osjeća u još nekim člancima ovoga zbornika i koji zborniku time daje i osnovnu boju. Njegov prvi članak nosi naslov: *Ustanak ili diverzija? Velebitski (Lički) ustanak od zamisli i pripreme do izvedbe* (11-72.). Kako i sam naslov članka govori, autor u njemu odgovara na pitanje može li se u slučaju Velebitskog ustanka zaista govoriti o ustanku, što podrazumijeva namjeru dizanja ustanka, široko postavljene ciljeve i masovnost sudionika. Već na samom početku članka autor na temelju svojih ranijih saznanja, te zaključaka dijela povjesničara, ali i sudionika akcije iznosi mišljenje da u ovom slučaju nije bilo riječi o pravom ustanku, nego o nečemu nalik na diverziju ili pokaznu vježbu, koja je imala izniman promidžbeni učinak. Pritom autor ne smatra da je Velebitski ustanak bio diverzija jedino zbog svojih rezultata, koji su zaista bili ograničeni na mali broj sudionika i dizanje u zrak jedne oružničke postaje, nego smatra da je on kao takav bio i zamišljen.

Ovo se mišljenje zatim provlači kroz čitav članak, u kojem su prikazani čimbenici koji su sudjelovali u organizaciji ovog »pothvata«, njegovu pripremu, izvedbu te povlačenja njegovih sudionika u Zadar nakon »diverzije« u Brušanima. Autor prepoznaje tri glavna čimbenika, koji su sudjelovali u organizaciji Velebitskog ustanka: vodstvo ustaške organizacije u Italiji, ustaški centar u Zadru, koji je pripadao Italiji, te mjesne ustaške skupine u Lici i na podvelebitskom području. Pritom autor ustašku organizaciju u Lici promatra odvojeno od ustaških skupina na podvelebitskom području, koje

promatra u sklopu analize ustaškog centra u Zadru. Analizirajući rad ustaške organizacije u Lici, autor smatra da se u pripremi Velebitskog ustanka ne može odrediti točna uloga dvojice čelnih ljudi ove organizacije, dr. Andrije Artukovića i Marka Došena, koji su uoči ustanka prebjegli u Zadar, no da su u pripremi osobito sudjelovali: Josip Tomljenović, Nikola Orešković i Juraj Juco Rukavina, koji su prihvaćali i smještali ustaše pridošle iz emigracije, organizirali mještane kao ispomoc ovim ustašama, te prihvaćali i raspoređivali oružje i promidžbeni materijal iz emigracije.

Ustaški emigranti, oružje i promidžbeni materijal u Liku su prebačeni iz talijanskog Zadra, u kojem je djelovao ustaški centar pod vodstvom Ante Brkana. Već u veljači 1932. godine jugoslavenske su vlasti imale dojavu o slanju oružja i promidžbenog materijala iz zadarskog

ustaškog centra, između ostaloga, i u Liku, s ciljem dizanja ustanka, koji bi buknuo u Lici, a kojim bi bila uspostavljena samostalna hrvatska država. Autor ovo slanje oružja ne dovodi u neposrednu vezu s pripremama Velebitskog ustanka, nego navodi da je vodstvo ustaške organizacije donijelo odluku o »pokretanju pothvata« u Brušanima »najkasnije u kasno proljeće 1932.« a navedeno prebacivanje oružja iz Zadra u Liku spominje tek u kontekstu ostvarenih veza između Zadra i Like, odnosno kao jedan od »predujeta« za organizaciju ovoga »pothvata«. Pritom autor ne pita zašto su ustaše krijumčarili oružje u Liku još prije proljeća 1932.: bez ikakva cilja, za svaki slučaj ili zato da jednom dignu ustanak u Lici, kako je o tomu govorila i spomenuta dojava iz veljače 1932. Naime, ako su ustaše planirali jednoga dana dignuti ustanak u Lici, u koju su zato još prije proljeća 1932. dopremili određenu količinu oružja, je li onda moguće dizanje u zrak oružničke postaje u Brušanima promatrati kao izoliranu diverziju, koja nije imala nikakve veze s namjerom dizanja ustanka na istome području?

Pišući o pripremi Velebitskog ustanka, autor se osvrće i na tvrdnje da je Italija u najmanju ruku znala za tu pripremu, ako već Velebitski ustanak nije sama i organizirala. U odgovoru na ove tvrdnje autor se poslužio relevantnom knjigom Jamesa Sadkovicha, *Italian Support for Croatian Separatism*, utemeljenoj na izvorima iz talijanskih arhiva. U knjizi Sadkovich izričito navodi kako se »prepad nije svidio ni Talijanima, koji očito nisu bili unaprijed upozoreni na akciju.« Da-

kle, prema mišljenju autora, Velebitski je ustanak bila samostalna akcija ustaša, pokrenuta isključivo da se ostvare ustaški ciljevi, koji su se mogli, ali nisu trebali podudarati i s talijanskim ciljevima.

Trojica od ustaša koji su sudjelovali u Velebitskom ustanku došla su iz emigracije u Liku još u lipnju 1932. Među tom trojicom bili su se Rafael Boban i Ante Pejković, dok se o trećem ne zna gotovo ništa (»Stari iz Livna«). Njima su se ubrzo pridružila trojica domovinskih ustaša: Stipe Devčić, Pavao Devčić i Jakov (Jacketa) Rukavina. Desetak dana prije napada na postaju u Brušanima ova ustaška grupa popunjena je dolaskom još petorice ustaša iz emigracije: Ivana Devčića Pivca, Jure Devčića, Petra Šarlije, Venture Baljka i Mile Barišića. No, nakon napada na postaju u Brušanima u povlačenju se spominju samo desetorica ustaša, pri čemu nedostaje »Stari iz Livna«. S ovom petoricom ustaša stigla je i nova pošiljka oružja iz Zadra. Navodno je samo tom prilikom iz Zadra dopremljeno oko dvije tone streljiva, pištolja različitih vrsta, oko 300 kilograma jakog eksploziva, paklenih strojeva i brzometnih pušaka. Prema drugom izvoru, pri čemu je moguće da nije riječ o istoj, nego o različitoj pošiljci, iz Zadra je u Liku tih dana dopremljeno 20 sanduka oružja i streljiva, ukupno teških od 600 do 800 kilograma. Za prijenos ovog oružja iz podvelebitskog primorja u Liku bilo je angažirano oko 60 osoba, pa se postavlja pitanje je li zaista ovako velika količina oružja bila potrebna samo zato da se u zrak dignu mala oružnička postaja u Brušanima. Osim toga, ustaše se uoči napada na oružničku postaju ni-

su krili, kako se i ponaša tijekom diverzije, nego su se nekoliko dana prije toga počeli slobodno, u ustaškim odorama pojavljivati u javnosti i kretati se među domaćim stanovništvom. Zar se ova drskost ne bi mogla shvatiti kao poziv na ustanak?

Prema mišljenju autora, ustaše su izabrali napasti oružničku postaju u Brušanima iz više razloga. Ona je u to vrijeme zbog oružničkih akcija koje su pokretane iz nje simbolizirala velikosrpsku tiraniju, nalazila se u blizini Gospića kao ličkog središta i bila je povezana s prekovlebitskim područjem, na koje su prethodno prebačeni ustaški emigranti i oružje. Raspravljajući o tomu, autor tvrdi da su ustaše tu postaju izabrali kao »prvu metu« svoga djelovanja, čime naznačuje kako smatra da napad na oružničku postaju nije bio jedini cilj ustaša. Ipak, kako ćemo poslije vidjeti, autor ni time ne dovodi u sumnju svoje mišljenje, da je Velebitski ustanak od zamisli do izvedbe bio tek ustaška »diverzija«.

Napad na postaju u Brušanima dogodio se u ranim jutarnjim satima, 7. rujna 1932. Tada su spomenuti ustaše, uz pomoć lokalnih mladića (Ivica Abramović, Ante Šuper, Dane Babić, Joso Barić, itd.) najprije paklenim strojem raznijeli vrata i prozore postaje, u kojoj su u to vrijeme bila dvojica oružnika, a zatim bombama i hicima iz vatrenog oružja zasuli postaju. U isto su vrijeme bombama i vatrenim oružjem napali stanove, u kojima su se nalazila druga dvojica, ali oženjenih oružnika. Nakon nekog vremena napad je iznenada prekinut, a ustaše su se uz pjesmu i poklike povukli iz Brušana. Pri-

tom ni na jednoj ni na drugoj strani nije bilo žrtava, a jedine nesuglasice vezane za ovaj dio Velebitskog ustanka odnose se na pitanja jesu li oružnici tijekom ovih napada uzvratili ili nisu, te jesu li ustaše pri povlačenju uz ustaške, uzvikivali i komunističke parole.

Napadači su se zatim podijelili u dvije grupe, koje su se nastavile kretati u ustaškim odorama. Jedna je grupa (Ventura Baljak, Mile Barišić, Ante Pejković i Petar Šarlija) išla na istok prema Dalmaciji, te se preko Medvide, Vrane i Sukošana do kraja rujna 1932. dokopala Zadra. Druga se grupa (Ivan Devčić Pivac, Pavao Devčić, Jure Devčić, Stipe Devčić, Jakov (Jacketa) Rukavina i Rafael Boban) dulje vremena zadržala na području Like, te se 14. rujna kod Jadovna, u blizini Brušana, sukobila s grupom oružnika. Tada je poginuo Stipe Devčić. Unatoč tomu ova grupa ni tada nije napustila Liku, nego se ondje zadržala još nekoliko tjedana, a zatim se preko Karlobaga, Paga i Nina u drugoj polovici listopada 1932. dokopala Zadra.

Zbog ovako dugog boravka druge skupine ustaša u Lici, autor dopušta mogućnost »da napad u Brušanima nije bio jedino što su trebali izvesti tijekom boravka u Lici.« Takvu je mogućnost iz istoga razloga nakon sukoba u Jadovnu pretpostavio i tadašnji kotarski načelnik Gospića. Autor navodi i kako postoje naznake da je vodstvo ustaške organizacije još početkom listopada tražilo da se nastavi s napadima, te ga sve to »upućuje na pretpostavku da zadaća voda nije bila izvođenje tek jednog pothvata, nego više njih tijekom duljeg razdoblja.« To

zaključuje i zbog količine oružja, streljiva i paklenih strojeva, koje su vlasti zaplijenile nakon Brušana i Jadovna. No, smatra da se ponajprije zbog malo sudionika ovoga događaja ne može govoriti o dizanju ustanka »u pravom smislu te riječi«, te na kraju tvrdi kako je tek bila riječ »o dobro pripremljenoj i uspješno izvedenoj diverziji.«

Ovim člankom pitanje stvarnog karaktera Velebitskog ustanka nije riješeno, te se može reći da je ovo središnje pitanje čitavog zbornika. Naime, Mario Jareb tvrdi da je u ovom članku »nastojao ukazati na stvarni opseg, pa time i karakter bruškanskog pothvata iz rujna 1932.«, te da bi nakon toga trebale slijediti »priče« o reakciji jugoslavenskih vlasti na taj događaj i o odjeku ovih događaja u medijima. Ove su »priče« u ovom zborniku i ispričane, a obje se, kako su ispričane, između ostaloga, bave i stvarnim karakterom Velebitskog ustanka.

Prvu od ovih priča pod naslovom *Djelovanje represivnog aparata monarhističke Jugoslavije uoči i nakon napada u Brušanima 1932. godine* (89-133.), ispričao je povjesničar s Hrvatskog instituta za povijest, Hrvoje Čapo. On je već izbjegavanjem naziva Velebitski ustanak u naslovu svoga članka pokazao kako smatra da u tom događaju nije bilo elemenata ustanka. U prvom dijelu svoga članka autor je opisao zakonske i institucijske poluge diktatorske vlasti kralja Aleksandra, te je iznio saznanja, koja su jugoslavenske vlasti imale, o ustaškom djelovanju na području Like do »bruškanskog pothvata«. U tom kontekstu autor je spomenuo i reakciju banske uprave u

Zagrebu na navedenu dojavu iz veljače 1932. o prebacivanju ustaškog oružja iz Zadra u Liku, u kojoj se reakciji od nižih tijela vlasti tražilo da poduzmu najenergičnije mjere »da se svaki takav pokušaj ilegalne i terorističke akcije već u svome začetku smesta onemogućí.« Autor je naveo neke od izvještaja nižih tijela vlasti, iz kojih je vidljivo da nisu ozbiljno shvatili naredbu nadležnih tijela. No, u tom kontekstu spominje i slučaj Mande Devčić, majke spomenutog sudionika akcije, »poznatog ustaše« i »švercera oružja« Ivana Devčića Pivca, koja je pod sumnjom da se kod nje »često sastaju devetorica naoružana nepoznata lica, koja šire vesti o skorom prevratu i pozivaju narod tamo da bude spreman«, uhićena uoči samog Velebitskog ustanka, krajem kolovoza 1932. Dakle, režim je krajem kolovoza, u vrijeme kada su se ustaše u odorama slobodno kretali među lokalnim stanovništvom, imao dojavu o njihovu kretanju, znao je njihov približan broj te je njihovu djelatnost opisivao otprilike kao pozivanje na ustanak.

U drugom dijelu članka autor se bavio represijom režima u Lici i velebitskom Primorju nakon Velebitskog ustanka. Taj dio članka podijelio je na razdoblje do kraja rujna, te na razdoblje od kraja rujna do kraja listopada 1932. godine. U prvome razdoblju autor piše da su vlasti u prvim reakcijama na »bruškanski pothvat« bile »šokirane i iznenađene postojanjem i akcijom oružane skupine, koja je imala elemente vojne postrojbe«, čime je autor i protumačio »dotad neviđen pokret represivnog aparata i s njima povezane brutalnosti.« Od samoga početka

istraga se nije ograničila na potragu za odbjeglih ustašama, nego je obuhvaćala cjelokupno stanovništvo, jer je bilo »nedvoumno, da su u tome prepadu sudjelovali i neposredno i moralnom potporom, a izdavanjem skloništa i hrane i mještani sami.« U razdoblju od kraja rujna do kraja listopada 1932. režim je smijenio one lokalne dužnosnike za koje je ocijenio da su krivci za neuspjelo hvatanje odbjeglih ustaša, te je dodatno pojačao represiju nad stanovništvom. Zaredala su masovna uhićenja, premlaćivanja i mučenja po zatvorima, te premlaćivanja, otimanje stoke i hrane te paljenje seoskih kuća i planinskih »stanova« seljacima pri pretrazi. Povećan je broj oružnika koji su sudjelovali u akciji progona ustaša, kojima je kao ispomoć pridruženo oko 1500 seljaka. Pritom autor smatra vjerojatnim da su upravo ove masovne potrage, poduzete sredinom listopada, uzrokovale konačno povlačenje skupine ustaša pod vodstvom Ivana Devčića Pivca u Zadar.

Autor navodi i da je još u rujnu 1932. režim prvi put napad u Brušanima definirao kao mogući začetak ustanka u Lici, odnosno kao »nagoveštenje jedne revolucionarne akcije, koja se ima tek da povede, i kojoj su imali tek slijediti daljnji teroristički akti.« Dakle, za razliku od Marija Jareba, koji je dopustio mogućnost da su ustaše nakon Brušana namjeravali nastaviti s diverzijama, ali koji zbog toga nije mijenjao karakter »pothvata u Brušanima«, jugoslavenski režim je u slučaju ponavljanja »terorističkih akata« bio spreman ovaj događaj okarakterizirati kao ustanak. Ipak, Hrvoje Čapo smatra da režim nije bio stvarno uvjeren u namjeru

dizanja ustanka, nego da je ovu namjeru iskonstruirao kako bi prikrio neuspjeh u hvatanju odbjeglih ustaša. Naime, ako je cilj ustaša bio dizanje ustanka, a to se nije dogodilo, onda se to može okarakterizirati uspjehom režima, a neuspjehom ustaša. Naravno, onda bi trebalo vrijediti i obratno.

Drugu od prije spomenutih priča, pod naslovom *Uspješna diverzija ili neuspješan ustanak? Odjek brušanskog pothvata u medijima, publicistici i historiografiji* (135-182.), ispričao je sam Mario Jareb. Naslov sugerira shemu, prema kojoj bi bez obzira na zamišljeni cilj Velebitskoga ustanka, ona literarna djela koja simpatiziraju ustaše ovaj događaj prikazivala kao planiranu diverziju, a ona djela koja su protivna ustašama prikazivala bi ga kao planirani ustanak. Naime, događaj je ispao kako je ispao: napadnuta je postaja u Brušanima, tjedan dana zatim u sukobu s oružnicima poginuo je ustaša Stipe Devčić, a unatoč golemom naporu jugoslavenskoga režima, ostali ustaše su se uspjeli domoći Zadra. Ako je i cilj ove akcije bio samo diverzija na postaju u Brušanima, onda je ona bila uspješna, no ako joj je cilj bio dizanje ustanka, onda je bila neuspješna. Budući da nitko ne voli neuspješne, koliko god sva pravda ovoga svijeta bila na njihovoj strani, logično bi bilo očekivati da su ustaški i njima skloni izvori ovaj događaj prikazivali kao diverziju, bez obzira na njegovu pravu nakanu. Vrijedi i obratno, pa je u prethodnom članku iznesena pretpostavka da je režim kako bi sebe prikazao uspješnim, a ustaše neuspješnim, ovaj događaj prikazivao kao poten-

cijalni ustanak. No, zaključci izneseni u ovomu članku opovrgavaju navedenu shemu.

U članku autor analizira kako je Velebitski ustanak prikazan za svoga trajanja i neposredno nakon završetka u ustaškim izvorima, u stranim medijima, u jugoslavenskom tisku te u tisku KPJ, a zatim i njegovo prikazivanje u NDH, u komunističkoj Jugoslaviji i u hrvatskoj poslijeratnoj emigraciji. On ne dvoji o navodno objektivnom karakteru Velebitskog ustanka, pa kada o tomu piše, ovaj događaj naziva »diverzijom izvedenom u Brušanima«. Također, ovim člankom nastoji otkriti kako je i zašto ovaj događaj dobio, prema njemu neopravdan epitet ustanka. No, kada analizira navedeno prikazivanje ovoga događaja, kao njegovu glavnu dihotomiju spominje neuspješan ili uspješan pokušaj ustanka, pa piše da se prema jednoj slici ovoga događaja »mogao steći dojam da je bila riječ o neuspješnom pokušaju ustanka. Prema drugoj je to bio uspješan pokušaj (čega?, op. M. G.) za koji se sve češće upotrebljavao pojam ustanak, što je neizravno upućivalo na masovnost.«

Autor i na drugome mjestu pojam ustanka definira isključivo kao »događaj koji podrazumijeva masovno sudjelovanje«, te taj kriterij u određivanju ovoga pojma primjenjuje u analizi onih medija koji su o ovom događaju pisali kao o uspješnom pokušaju nečega, za što se poslije u medijima koji su potjecali iz istog izvora upotrebljavao pojam ustanak. Riječ je o ustaškom tisku, koji za ovaj događaj u međuratnom razdoblju nije upotrebljavao pojam ustanak, niti je pisao o namje-

ri ustaškog vodstva da pokrene neku akciju širih razmjera. No, pojedinosti o ovom događaju, osobito one vezane za masovnost sudjelovanja u njemu, znatno je preuveličavao, čime je, smatra autor, svjesno stvarao mišljenje čitatelja da je riječ bila o ustanku. Tek stvaranjem NDH ovaj se događaj počeo nazivati ustanakom, no pritom se promijenio sadržaj pojma. Prema jednim, događaj je bio zamišljen kao »tiha i mirna izvidnica«, koja je pod utjecajem »narodnog odgovora« postala »bojnom trubom«; prema drugima, ustanak je bio gotovo spontan jer su ga digli »lički seljaci« s ciljem dizanja revolucije; a prema trećima, ustanak je kao takav bio zamišljen »no krivnjom nekih krugova« nije uspio. Čak i u posljednjem slučaju ustanak je zbog odjeka među Hrvatima i u inozemstvu bio zapravo uspješan događaj.

S druge strane, kada se analiziraju mediji koji su ovaj događaj ocijenili kao neuspjio pokušaj ustanka, vidi se da je ustanak definiran isključivo kao namjera, a masovnost sudjelovanja odlučila je tek o njezinu uspjehu ili neuspjehu. Tako je međuratni jugoslavenski tisak nakon početnog ignoriranja, Velebitski ustanak predstavio kao »urotu« koja je trebala izazvati »pobunu«, odnosno kao pokušaj »akcije širokih razmjera« i »velikog stila«, koja nije uspjela jer joj se hrvatski narod u Lici odbio pridružiti. Nešto je posve drugo, što su jugoslavenske vlasti naizgled neproporcionalno velikim pokretanjem represivnog aparata u javnosti mogle nesvjesno stvoriti i gledašite da odziv naroda zamišljenom ustaškom ustanku nije bio mali, čime su, prema autoru, po-

mogle graditi sliku o Velebitskom ustanaku i kao o uspješnom ustanaku.

Poseban je slučaj predstavljanje Velebitskog ustanka u tisku KPJ u međuratnom razdoblju, odnosno u literarnim uradcima nastalima u komunističkoj Jugoslaviji. U prvom razdoblju KPJ je u ovom događaju vidjela »masovno gibanje stanovništva u Lici i Dalmaciji«. Dakle, prema autorovim kriterijima definirala ga je kao ustanak. U ovom razdoblju KPJ je ovaj događaj i pozdravila, u čemu vjernici politike hrvatskog nacionalnog pomirenja danas vide primjer svehrvatske pomirbe, koja je ubrzo raskinuta pred naletom Hrvatima stranih ideologija, komunizma i fašizma. No, autor događaj svodi na pravu mjeru smatrajući da komunisti pozdravljanjem Velebitskog ustanka nisu niti zauzeli zajedničko nacionalno-političko gledište s ustašama, niti su željeli ikakav oblik suradnje s njima, nego su se nastojali nametnuti kao vođe tog događaja, za koji su mislili da je masovan. U komunističkoj Jugoslaviji o Velebitskom ustanaku su prevladavala dva mišljenja. Prema jednom mišljenju, Velebitski ustanak je bio zamišljen kao ustanak, odnosno kao »masovnija akcija koja je, međutim, izostala« pa je u odnosu na zamisao bila neuspjela, ali je zbog promidžbenog učinka ipak uspjela. Prema drugom mišljenju, Velebitski ustanak je bio zamišljen kao diverzija, koja se zbog postignutog cilja te promidžbenog učinka može označiti kao uspjela.

Dakle, suprotno očekivanju, ustaški su izvori Velebitski ustanak predstavljali kao nedefiniran događaj s elementima ustanka, zamišljenu akciju manjeg raz-

mjera, koja je zbog masovnosti odaziva prerasla u ustanak, spontani ustanak ličkih seljaka, te zamišljeni ustanak koji dođuše nije uspio kao ustanak, ali je uspio zbog promidžbenog učinka, a tek su jugoslavenski komunistički izvori ovaj događaj tumačili kao zamišljenu diverziju koja je uspjela ponajprije zbog promidžbenog učinka.

Uz ova tri članka, koja povezuje zajednička nit, u zborniku su još četiri članka, koja obrađuju pojedine aspekte Velebitskog ustanka. U članku *Zadar i zadarski kraj u razdoblju prije Velebitskog ustanka i nakon njega (73-87.)*, pročelnik Odjela za povijest Sveučilišta u Zadru, Zlatko Begonja, polazi od činjenice da je u međuratnom razdoblju općenito, a u Velebitskom ustanaku posebno, u Zadru bilo jedno od središta ustaške djelatnosti. Iz tog su središta ustaše djelovali na prostoru Kraljevine Jugoslavije, u prvom redu u njegovoj najbližjoj okolici. Polazeći od te činjenice, autor je u dva razdoblja, prije i (tijekom) nakon Velebitskog ustanka, analizirao nastojanja jugoslavenskog režima da spriječi ovu aktivnost na svom teritoriju. U prvom razdoblju autor je izdvojio navedeni naputak Banske uprave u Zagrebu, nastao na temelju dojave iz veljače 1932., a upućen podređenim tijelima vlasti, u kojem ih se obavještavalo da je ustaška organizacija u Zadru pojačala aktivnost »u cilju pripremanja terena (...) za pokretanje revolucije (...) u cilju 'oslobođenja' Hrvatske« te u tom kontekstu i o većoj količini oružja u Zadru, čiji je »jedan deo tog oružja već prebačen u našu Kraljevinu za Liku.« Izdvojio je i podatak da su jugoslavenski

doušnici u Zadru, koji su djelovali posredstvom tamošnjeg Jugoslavenskog konzulata već u to vrijeme otkrili neke osobe povezane sa zadarskom ustaškom organizacijom, a koje su poslije sudjelovale u Velebitskom ustanku (Ivan Devčić Pivac, Petar Šarlija). No, nadzor nad ustaškom djelatnosti u zadarskoj okolici nije davao većih rezultata, te su u tom razdoblju tamo zabilježena tek zatvaranja pojedinaca zbog čitanja ili širenja ustaškog promidžbenog materijala.

Tijekom Velebitskog ustanka autor je izdvojio neproverenu dojavu jugoslavenskim vlastima od 11. listopada 1932., da je u Zadru »formiran bataljon hrvatskih emigranata« koji broji oko 170 osoba. Iako se to ne navodi, zacijelo je postojala bojazan jugoslavenskog režima da bi taj bataljon mogao prijeći na prostor Like radi sudjelovanja u ustanku. Nekoliko dana zatim jugoslavenskim je vlastima javljeno i iz Belgije da se jedna grupa ustaša svaki čas sprema upasti u Jugoslaviju. U to je vrijeme jugoslavenskim vlastima javljeno i da je vodstvo ustaške organizacije nezadovoljno dotadašnjim tijekom akcije, što podrazumijeva da je akcija bila šire zamišljena, te da se sprema njezin nastavak s ciljem proglašenja nezavisnosti Hrvatske. Nakon Velebitskog ustanka, u studenom 1932., jugoslavenskim je vlastima dojavljeno da su čelnici ustaške organizacije bili na »emigrantskoj konferenciji« u Zadru, gdje su u dogovoru s Makedoncima odlučili da će se akcija »na Velebitu« zasada prekinuti, a da se preko zime treba da »razvije spoljna i unutrašnja propaganda« i »pohvataju veze i kanali u zemlji« radi ustroja ustaške or-

ganizacije, kako bi na proljeće bilo sve spremno »za ustanak.« Dakle, sudeći prema ovom, jugoslavenske vlasti Velebitski ustanak nisu nazivale ustankom samo kako bi prikrile vlastitu nesposobnost u hvatanju počinitelja diverzije na postaju u Brušanima, nego su imale ozbiljne informacije da je zaista riječ o pripremi ustanka. Samim time i represija jugoslavenskih vlasti nije bila neproporcionalno velika počinjenom događaju, nego je odgovarala njezinom strahu od ustanka.

U članku *Velebitski ustanak i talijanska diplomacija* (183-205.), politologinja s Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar, Tatjana Tomaić, promotrila je Velebitski ustanak kako je predstavljen u onodobnim talijanskim diplomatskim izvorima. U članku je autorica pošla od neprijepornih činjenica da je u vrijeme Velebitskoga ustanka »ustaški pokret« imao »uporište u Italiji«, te da je Velebitski ustanak potekao »s talijanskog državnog teritorija«. Polazi i od prijeporne tvrdnje da je »izveden uz talijansku potporu.« U vezi s ovom tvrdnjom autorica nigdje ne polemizira o navedenom mišljenju Jamesa Sadkovicha (čiju knjigu inače koristi u svom članku), da su Talijani bili neugodno iznenađeni ovom akcijom. Svoju tvrdnju prvo argumentira nespornom činjenicom da su talijanske vlasti nakon ustanka pružile sklonište ustanicima, što je prema njezinu mišljenju dovoljno za zaključak da su talijanske vlasti »bile detaljno upoznate sa svim fazama organizacije i izvođenja oružane pobune.« Zatim u zaključku širi argumentaciju navodeći da Italija nije samo »štitila ustanike«, nego je i »puštala krijumčariti oružje preko Zadra,

pružala logističku potporu pobunjenicima i pomagala pojedine obitelji žrtava represije.« Pritom iz ovdje korištenih izvora nije jasno na što se odnosi »logistička potpora pobunjenicima«, a najbliže tomu bio bi članak objavljen u beogradskom listu *Vreme*, poslije preveden i dostavljen talijanskom Ministarstvu vanjskih poslova, u kojem se, između ostaloga, navodi da su »talijanski čamci iz Zadra prenosili oružje i streljivo na jugoslavensku stranu«, te da je Italija »ustanicima pružila pomoć u prelasku granice bez ikakve kontrole kao i zaštitu u noći 13. listopada 1932., kada su progonjenim 'banditima' osvjetlili Velebit svojim reflektorima iz Zadra.« Naravno, beogradsko *Vreme* je imalo razloga lagati.

Iz diplomatskih je izvještaja kojima se autorica koristi, vidljivo je da su talijanske vlasti raspolagale informacijama o pravim okršajima s ustanicima na Velebitu: da se u »šipražje ličkih visoravni nitko ne usuđuje ući«; da oružnici čim pređu 100 metara od ruba šume, »budu napadnuti i često se ne uspiju povući neozlijeđeni«; da vladine snage imaju »značajne gubitke«, što se »ne spominje nigdje u novinama«; da »ustanici« imaju uporišta na pašnjacima ovaca i podršku među pastirima »koji su se ujedinili za zajednički cilj«; da ustanak vode »skupine seljaka«, »pobunjeni seljaci«, odnosno »zeleni kadar«. Talijanski diplomatski izvori izvještavali su da su istovremeno uočene grupe »naoružanih seljaka u okolici Zagreba«, zatim o sukobima »hrvatskih ustanika« s oružnicima u Oroslavju, o napadu »ustanika« na vlak koji je prevozio streljivo kod Ličkog Osika. Na temelju ovih izvora moglo bi se zaključiti da je Velebit-

ski ustanak i u svojoj izvedbi bio ustanak u pravom smislu riječi, te da je imao tendenciju proširiti se čitavom Hrvatskom. U svojim se člancima Mario Jareb osvrće na slične informacije koje opovrgava, te Velebitski ustanak svodi na napad na postaju u Brušanima, sukob s oružnicima kod Jadovna te povlačenje ustaša u Zadar. Pritom se uglavnom služi službenim izvještajima jugoslavenskih vlasti, za koje smatra da su s jedne strane, zbog svoje prirode, neslužbene prepiske među tijelima vlasti, pouzdan izvor, a da su s druge strane, i najinformiraniji izvor o događajima u Lici u rujnu i listopadu 1932. Zbog toga ovdje navedeni talijanski diplomatski izvori pokazuju priličnu neinformiranost Talijana o Velebitskom ustanku.

Umirovljeni topnički časnik Zdenko Kuftinec u članku *Pitanje identiteta palo-ga velebićanina Stjepana Devčića* (207-226.), uspio je odrediti identitet jedinog poginuloga sudionika Velebitskog ustanka, ustaše Stjepana Devčića. Pritom ne samo da je trebao opovrgnuti podatke iz dijela literature i izvora, da je poginuli Stjepan (Stipe) Devčić bio brat sudionika i vođe Velebitskoga ustanka, Ivana Devčića Pivca, nego je trebao opovrgnuti i uvjerenje da je poginuli Stipe Devčić onaj Stipe Devčić čiji su datum rođenja njegovatelji sjećanja na Velebitski ustanak prije nekoliko godina, doduše pogrešno, upisali na grobu poginuloga Stipe Devčića. Na temelju uvida u crkvenu knjigu *Status animarum župe Lukovo Šugarje*, Zdenko Kuftinec je ustvrdio da je poginuli Stipe Devčić (»ubijen u Trnovcu 14. rujna 1932.«), sin Ivana i Matije, rođen 20. prosinca 1908. godine.

Posljednji članak, *Interes za Velebitski ustanak i njegovo javno obilježavanje nakon 1990. godine* (227-268.), djelo je umirovljenog sveučilišnog profesora te jednog od inicijatora i istaknutog promicatelja potrebe da se dostojno vrednuje Velebitski ustanak, Ante Bežena. U njemu autor iznosi kronologiju obilježavanja Velebitskog ustanka u novijoj hrvatskoj povijesti, od prvih poticaja iz udruge *Hrvatski forum* te od članova *Udruge Ličana u Zagrebu »Vila Velebita«*, 1992. godine, preko prvog javnog obilježavanja ovog događaja, 1996. godine, do prošle godine, kada je obilježena njegova 90. obljetnica. U članku se zatim iznosi nekoliko prosudbi o važnosti Velebitskog ustanka, a na prvome mjestu prosudba Franje Tuđmana iz 1995. godine, u kojoj je prvi hrvatski predsjednik i utemeljitelj politike hrvatske nacionalne pomirbe rekao da su se »Ličani 1932. u Brušanima digli protiv jugosrpskih žandara«, te da u vrijeme Velebitskog ustanka ustaše nisu bili fašisti, nego Hrvati koji se ne mire sa 6-siječanjskom diktaturom. Na temelju takvog gledišta Franje Tuđmana udruge koje su u to vrijeme čvale sjećanje na Velebitski ustanak organizirale su da se 1997. godine taj događaj obilježi na nacionalnoj razini. Za pokrovitelja proslave izabrali su predsjednika Franju Tuđmana. No, njihova inicijativa nije uspjela i te je godine obilježavanje bilo »vrlo skromno«, a planirano obilježavanje na nacionalnoj razini nije ostvareno do danas.

U zaključku se autor vraća na pitanje: »Zašto hrvatska država i njene institucije dvoje o prihvaćanju Velebitskog ustanka kao reprezentativnog sadržaja svoga po-

vijesnog nasljeđa?« Odgovara da je razlog tomu što su ustanak organizirali ustaše, kojima je današnje doba u Hrvatskoj i svijetu nesklono. Pritom autor navodi da ustaše u vrijeme dizanja ustanka nisu bili »ni fašisti, ni nacisti, nego revolucionarni borci za slobodu Hrvatske«, prešutno pristajući na ocjenu da su poslije toga bili nacisti i fašisti. Sam Velebitski ustanak autor predstavlja kao događaj svehrvatske pomirbe, koji je »nakratko ujedinio hrvatsku desnicu i lijevicu«, što će se ponovno dogoditi tek, opet nakratko, u Domovinskom ratu, te od odgovornosti za neprihvaćanje Velebitskog ustanka kao reprezentativnog sadržaja hrvatskog povijesnog nasljeđa izuzima Franju Tuđmana, čija se »politika pomirbe (...) prihvaćena u ratu iz brojnih razloga razvodnila u miru.« Autor u svemu zaboravlja da ni Franjo Tuđman nije želio biti pokrovitelj obilježavanja ovog događaja, odnosno da je njegova politika pomirbe očito imala uske granice. Ne obazire se na to da, sudeći prema tvrdnjama iznesenima i u ovom zborniku, Velebitski ustanak ni u vrijeme svoga izbijanja nije imao kapaciteta biti točkom svehrvatske pomirbe, prvenstveno zbog različitih nacionalno-političkih stajališta ustaša i jugoslavenskih komunista. Zaboravlja i da jugoslavenska strana u hrvatskom društvu ne predstavlja moralnu vertikalu, te da se ne bi trebalo odricati načela samo zato da bi ova strana mogla probaviti ovaj događaj. Jer, kako je rekao znameniti Ličanin: »Među načelima nema nagode ni pomirenja.«

• Dr. sc. Mislav Gabelica